

HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI OLVASÓKÖRÖK (1869—1900)

Írta: BEZDÁN SÁNDOR

A történeti irodalom éppen csak érintette a XIX. század második felében működött olvasókörök tevékenységét. [1] A kezdet százéves távolából valóban nehéz leírni a körök hajdan zajló életét. A fennmaradt — viszonylag kevés— írott és nyomtatott forrás-anyagot a naponta hanyatló emlékezet már alig egészíti ki.

Dolgozatomban Hódmezővásárhely régi közigazgatási területének — nagyrészt paraszti rétegeket tömörítő — olvasóköreit ismertetem. A helyi levéltári források és sajtó elemzése feltárja ezen egyesületek szerepét a parasztság társadalmi tudatának, politikai törekvéseinek és műveltségének formálásában. Ezért igyekeztem minél teljesebb képet adni a helyi olvasókörökről, felmérni helyüket és jelentőségüket a város múltjában és a tiszántúli parasztság mozgalmaiban.

1. Az olvasókörök elterjedése Hódmezővásárhelyen 1900-ig

Az *olvasókör* kisebb egyesület, melyben a társadalmi-politikai és művelődési funkciók együtt hatnak. Korabeli megfogalmazás szerint célja „a társas szórakozás, szellemi önművelés, a társas élet előmozdítása, közszellem ébresztése...” [2]

A kiegészítést követő években a társadalom minden rétege — így a munkásság és a parasztság is — érdekeinek és igényeinek megfelelő egyesületekben tömörült. *Olvasóköri mozgalomnak* elsősorban az alföldi parasztság különböző rétegei által létrehozott, különféle néven nevezett körök (népkör, olvasókör, egyesület, egylet, társulat, társaskör, társaság, polgári kör, gazdakör stb.) nagy számú alapítását nevezzük.

E mozgalom belső alakulására a 19. század második felében több tényező hatott. *Társadalmi* vonatkozásban leglényegesebb a parasztság differenciálódása, tekintélyes részének proletarizálódása, ezzel párhuzamosan a földnélküliek kiszorítása a jómódú paraszti vezetés alatt álló ún. 48-as olvasókörökből. Öntudatosodásuk önálló egyleteik megalakításához vezetett. Ennek *politikai* kísérő jelensége egyrészt a Függetlenségi Párt fokozatos jobbratolódása, másrészt a Szociáldemokrata Párt megalakulása és tevékenysége. Az *állami* beavatkozás népművelési felhívások mellett főleg a rendőri intézkedésekben jelentkező hatósági presszió gyakorlásában nyilvánult meg. [3] Az egyes körök keletkezéséhez, átalakulásához, egyesüléséhez, helyváltoztatásához, megszűnéséhez, újjáalakulásához stb. *személyi* okok is vezettek: egyrészt az agilis vezetők jelentkezése, elköltözése, elhalála vagy nézeteinek megváltozása, másrészt a „közreműködők buzgalmának” alakulása mindenkor jelentős volt a körök működésében.

Néhány könyvtári, könyvtártörténeti munka ötvennél többre teszi a XIX. század végén Hódmezővásárhelyen működő olvasókörök számát. [4] Ma is fellelhető közel

ötven ilyen egyesület nyoma az 1900-as évvel bezárólag. Ez a jelentős szám felveti a kérdést: mi volt az objektív alapja a városban a körli mozgalom gyors terjedésének?

Anyagi helyzetük javítása, ezen keresztül társadalmi emelkedésük vágya sarkallta a hasonló helyzetűeket összefogásra; a maguk gazdasági, politikai és kulturális szervezeteinek megalakítására.

Az úrbériség megszüntetése Vásárhelyen a parasztság addigi differenciálódását tovább fokozta: csak a házzal rendelkező jobbágyok részesültek a felosztott uradalomból. A föld nélkül maradt sokaságot növelte a jómódú parasztok birtokgyarapító fölvásárlása miatt ismét elszegényedő népesség. [5] Az amúgy is súlyos terheket az is fokozta, hogy a város törvényhatósági jogú önállósulását a pótdók 50%-os emelése követte. Ugyanakkor a Károlyi-birtokhoz tartozó Kenyere, Téglás és Gorzsa adóját lényegesen csökkentették. [6]

Az adók növekedése és a természetes szaporodás egyéb tényezők mellett a század végére a gazdaságok elaprózódásához vezetett: 1894-ben 9540, 1896-ban 9510 birtokos volt Vásárhelyen. Csupán e két év alatt 1026 fővel lett több a 20 kat. hold alattiak száma. [7]

A mezőgazdaságban felszabadult munkaerő megélhetését nem segítette az iparosodás. Az ipartörvény (1872. VIII. tc.) csak a már csökkenő szarvasmarha-tenyésztéssel kapcsolatos bőripari (tímár, szűcs, szűrszabó, csizmadia), és az agyagipari céheket találta népesebbnek. Ezek megszüntetése után ipartársulatokban tömörültek a mesterek. Az 1878-ban működött egyesületeik közül legtöbb tagot számlált az általános iparegylet (301), csizmadia (110), cserépedény készítő (85) és szűcs (55) ipartestület. 1869-ben 1340 „iparúzó” és 807 „iparüzleti segédmunkás” dolgozott a városban. Számuk még 1890-ben is kirívóan csekély (2401 fő). [8]

Vagyonilag tagozódás mellett nagy egységekre bontotta a város népességét a műveltségi állapot is. A birtokos osztály egyaránt akadályozta a parasztság gazdasági és kulturális fölemelkedését. 1875-ben a város felekezeti iskoláiban 2622, külterületen csak 284 gyermek tanult. Bár az iskolák többségében hat év volt a tanulmányi idő, mindössze 8 hatodik osztályost és 47 ötödik osztályost tartottak számon. 1886-ban a 9596 tankötelesnek fele sem járt iskolába (4726). A tanyavilágban ismét sokkal rosszabb ez az arány: 5152 tanköteles közül 4123 (80,6%) nem látogatta az iskolát. Újabb évtized eltelével sem javult az oktatási helyzet: az összes tanköteles 10 304 fő volt, nem járt iskolába 5969 gyermek (57,9%). [9] A fenti adatok ismeretében érthető, hogy az analfabéták száma — a csökkenő tendencia ellenére — mindvégig magas volt a vizsgált korszakban: 1869-ben 25 458 fő, 1880-ban 25 515 fő és 1900-ban 18 817 fő sem írni, sem olvasni nem tudott. [10]

Az 1887-ben alapított városi közkönyvtár állománya lassan, forgalma jelentősebben emelkedett évről évre, azonban nem volt képes kielégíteni az olvasó közönség igényeit. [11]

Az olvasókör mozgalom első hullámában (1869—73) Hódmezővásárhely belterületén öt egyesület keletkezett. Az Első Olvasó Népkör 1869-ben alakult Tabánban. Vezetői révén és kezdeti tevékenységével közvetlenül kapcsolódott a helyi 1866-os Kérdő Márton vezette, és az alföldi Asztalos-féle (1868) parasztmozgalmakhoz. [13]

A függetlenségi pártprogram, a demokratikus követelések helyi népszerűsége és a „műveltségbeli hátrányok” felszámolási szándéka az alapja itt az olvasókörök elterjedésének.

Az Első Olvasó Népkör példájára az 1870-es évek elején évente keletkeztek újak az önképzés, közművelődés bevallott céljával: II. Olvasó Népkör (1870, Újváros, „... miután a második tizedben hasonló alapszabályok mellett egy kisebb népkör

már fennáll, ezen már helybenhagyott alapszabályoknak az V-ik tizedben alakítandó hasonló népkörre való kiterjesztését” az ügyész nem ellenezte.), III. Olvasó Népkör (1873). Az első öt kör a város öt tizedében alakulhatott, sorszámaik azonban nem tized-számok, hanem alapítási sorrendet jelöltek. [14]

A fenti körök a következő adatokkal szerepeltek „Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban” című éimő első egyleti statisztikánkban:

	Tagok száma	Évi tagdíj	1878. évi bevétel	Ft/kr. kiadás	Vagyona
I. Olvasó Népkör	81	1	100,—	100,—	250,—
[II.] Újvárosi O. Nk.	12	4	120,—	120,—	2,80
III. Olvasó Népkör	98	1	138,58	128,39	144,—
IV. Olvasó [Nép]kör	56	1,50	100,—	100,—	300,—
Összesen:	247		458,58	448,39	696,80

Hazánkban 1878-ban a 418 olvasó egylet és 485 egyéb hasonló társas egylet mellett 61 népkör működött (7462 taggal). Az utóbbiak közül 14 volt a városokban 2934 taggal. Ezek közé tartoztak a vásárhelyi népkörök — szerény taglétszámukkal és vagyoni helyzetükkel. *Keletkezési idejük (1869—73) megerősítően egybeesett az addig szórványos kezdeményezés mozgalommá válásával.* A Viharsaroknak nevezett Békés, Csanád és Csongrád megyékben

1869-ben 6,

1870-ben 9,

1871-ben 5,

1872-ben 4 olvasókör keletkezett. [15]

Hódmezővásárhelyen 1878-ban összesen 43 egylet működött, köztük 7 társas egylet, 14 önszegélyező temetkezési- és 15 ipartársulat stb. A következő években folytatódott a népkörök sora: 1879-ben a VI. Olvasó Népkör, 1880-ban az V. Olvasó Népkör kapott jóváhagyott alapszabályt, bár közel egyidejű alapításuk — a források tanúsága ellenére is — valószínűleg fordított sorrendben történt. [16]

1883-ban három kör is alakult: Tarjánban a VII. Olvasó Népkör, a későbbi I. kerületben az Első Olvasó Egylet és Susánban az Új Utcai Gazdakör. Ezekkel Vásárhely belterületén lezárult az olvasókörök keletkezésének második aktív időszaka (1879—83). [17]

A helyi olvasókörök nevei (l. a névmutatót) nem mutatnak nagy változatosságot, de az eltérések jellemzőek. Az I—VIII. sorszámmal jelölt olvasó népkörök (a VIII. 1891-ben alakult) csaknem a mozgalom egész történetében megőrizték nevüket. Összetettebbé csupán a Szabadság Olvasó Népkör, a IV. Olvasó Népkör Egyesület, és a VIII. Olvasó és Társalgó Népkör esetében váltak. Ezeket a teljes címetek, amelyeket az alapszabályok, kimutatások és pecsétetek őriztek meg, a mindennapi életben egyszerűbben használták: újsághirdetések rendre „olvasókört” írtak a sorszám vagy városrészes neve után; a köznyelvben pedig ebből is csak a „kör” szócska maradt (pl. „Megyeke a körbe.”).

A később keletkezett olvasókörök (egyletek, egyesületek) címét az alakulási sorszám (Első Olvasó Egylet), a tized, majd kerület száma, illetve neve vagy az utcanév teszi teljessé. (Pl. V. tized-, VIII. kerület-, Újváros; IV. tized-, Új utcai tized-, Susán; Szentesi utcai Olvasókör stb.) [18]

A függetlenségi harcok emlékét idézte a Rákóczi Olvasókör és a Bercsényi Kör (majd 48-as Bercsényi Olvasókör) címe. (Bercsényi Miklós egyébként földesura is volt a városnak.)

Mint láttuk tehát: az Első Olvasó Egylet és az Új Utcai Gazdakör nevében is elhatárolta magát a *népköröktől*. Az olvasókörök differenciálódása persze csak egyik kifejezője a parasztság rétegződésének. Az utóbbi kör keletkezéséről és jellegéről a Vásárhely és Vidéke c. helyi újság egykorú hírei adnak képet. 1883. április 12.: „A IV. tized belső részén több előkelő gazda kezdeményezése folytán egy új olvasókör van alakulóban.” „*Lelkiismeretes vezetés mellett*” népünk önképzésére és *józan szórakoztatására* ajánlta a kört. Április 19-i hír: eddig 45 „*tehető gazda*” és az intelligencia elemei iratkoztak be. A lap május 17-én számolt be a már 60 tagot számláló Új Utcai Gazdakör alakuló gyűléséről. „Az egyleti tisztség (tisztelőbeli elnök Szeremlei Sámuel ref. lelkész, elnök Takó Ferenc) és választmány helyes megválasztása reményt nyújt arra, hogy *e kör nem kortes tanya, hanem céljainak valóban megfelelő közművelődési egyesület lesz*, amely a gazdasági ismeretek fejlesztését írta első sorban zászlajára.” Helyiségük id. Elek Sándor házában volt a susáni nagy utcán (mai Klauzál u.).

A haladó olvasóköröktől távolodó, azokkal szembeforduló *ellenmozgalom* azonban már korábban, az 1870-es évek elején is jelentkezett. A Deák-párt aktivizálódását mutatja a Szabadelvű kör (Deák-kör) megalakulása 1872-ben.

A Hód-Mező-Vásárhely c. helyi újság (1871. 16. sz.) Társuljunk! című vezércikkben hívta fel a „gazdaközöniséget” a „város nagyszámú s vagyonú földbirtokos lakossága követelményeihez méltó” egylet alapítására. Ugyanitt olvashatjuk céljukról: e körben „a cselédek, egyéb munkások s a részesek béérének megállapítására nézve is határozhatunk, mert a cselédek és részesek s egyéb munkások igen is értekeznek ám együtt, s igen értik a béreknek folytonosan fokozatos felemelését”. Az itt szorgalmazott Gazdasági Egylet csak 1884-ben lett önálló, vált ki az Iparegyletből. [19]

A fentiekhez sorolhatjuk még „a város előkelő földművesei és ifjai által” 1879-ben alapított Földműves Ifjak Önképző Egyletét, honnan „*a politikai szóviták, politikai lapok és italmérés kizáratnak*”. Elnöke és alelnöke a város két legtöbb adót fizető gazdája, Nagy András János és Lázár István volt. [20]

Az 1880-as évek közepétől — időben mintegy felváltva a belterületet — Hódmezővásárhely tanyavilágában jelentős olvasókör-hálózat alakult ki. A társadalmi-művelődési mozgalom igazodott a helyben különösen jelentős decentralizált települési formához. Abban az időben az egész Alföldön addig időleges lakást nyújtó tanya kezdett végleges otthonná válni, bár Hódmezővásárhely összlakosságának több mint egyharmada korábban is külterületen élt már. (1869-ben 16 517 fő, 37,3%.) [21]

A város nagy határában (132 260 kat. h.) a XIX. században 21 kör alakult. Ez több mint „szórványos kísérlet”. Kőhalmi Béla szerint ugyanis „falun és tanyákon ez a ‚mozgalom’ nem vert gyökeret”. [22] A külterületi olvasókörök jelentőségét fokozza az iskoláztatási hátrány bizonyos enyhítése mellett a természeti akadályok leküzdése (téli úttalanság, hideg és távolság stb.). Kulturális eredményeiket néhány nagyobb könyvtár fémjelzi (L. alább!). A tanyai olvasókörök címében legtöbbször csak a határ rész vagy út neve szerepelt (pl. Barackos, Kutas, Gorzas stb.). A század vége felé néhány címbeli jelzőből következtethetünk a tagok társadalmi helyzetére (gazdálkodó, kigazda, kisebb vagyonú földművelő stb. kör).

Vásárhely külterületén az első olvasókör 1884-ben alakult Barackoson. Az alapító tagok polgármesterhez írt kérvényében a következőket olvashatjuk: „városunk külterületének pusztai részén a Barackos nevű dűlőben Barackosi olvasókör” cím

alatt egy oly egyletet szándékozunk alakítani, melynek egyedüli célja a népkönyvtárak számára ajánlott művek és hírlapok olvasása által a körbeli tagoknak és egyszersmint hozzátartozóiknak szellemi művelődésre, szép és hasznos ismeretekbeni gyarapodásra alkalmat nyújtani, a társadalmi életet ébreszteni és terjeszteni, az okszerű földművelést előmozdítani, valamint az iskolát már odahagyó serdülő ifjúságnál az egyszer elsajátított olvasási ismeretet a tulajdonképeni érett korra fönn tartani, vagyis azt a feledékenységre veszéstől lehetőleg megóvni”. [23]

1886-ban Gorzsa és Kutas, 1887-ben pedig Szörhát parasztsága tömörült egyletbe. 1889-ben két helyen: Mártélyon és Földeákszálláson keletkezett olvasókör. (Érdekes, hogy Kutas és Mártély ősi faluhely volt, s velük együtt Földeák is önálló községgé fejlődött a XX. században, amiben szerepe lehetett a körök összefogó erejének is.) A Kutasi Olvasó Egylet kálváriáját nyomon követhetjük a helyi sajtó hírei alapján: 1886 januárjában átköltözött az iskolából a család egyik belső termébe, ahol megtartotta közgyűlését. 1890 őszén a kutasiak már a Gyömrő Molnár István tanyáján bérelt helyiségben rendeztek táncestet a könyvtár javára. [24]

1890-ben Pusztafeketehalmon, 1892-ben Pusztakutason, Pecercésen, Mártélyfeketehalmon és Külsőerzsébeten alakult olvasókör. A következő évben a kútvölgyparti és belsőerzsébeti parasztok szerveződtek egyletbe. A Kenyereparti- és a Kopáncsi Olvasó Egyesület 1894-ben keletkezett, a kardoskúti és rárósi pedig 1895-ben. A XIX. században alakult külterületi olvasókörök sorát a mátyáshalmi és csicsatéri (1898) után a Hatrongyosi Olvasókör zárta (1900). [25]

1889-től ismét évente jött létre egy-egy kör a belterületen is. Ekkor az Újvárosi Olvasó Egylet, a következő évben a VI. ker. Olvasókör, 1891-ben pedig — bezárva a népkörök sorát — a VIII. Olvasó Népkör keletkezett. [26]

A már ekkortájt is feltehetően népesebb határrészek aktivizálódása, a városi körök tevékenysége, újak alakulása a Magyarországon ekkor már egyre erősödő társadalmi mozgás egyik helyi megnyilvánulása volt. Az osztályharcos olvasóköri mozgalom tetőpontját jelentette Vásárhelyen a földmunkások olvasó egyletének megalakulása és tevékenysége. Az olvasó népkörök, 48-as körök szervezeti előiskolái voltak a földmunkás egyleteknek. Az Általános Munkás Olvasó Egylet helyiségéhez (II. ker. Imre u.) közel keletkezett a legnagyobb létszámú II. ker. Olvasókör (1892). Itt működött a III. és VII. Olvasó Népkör, a kerülethatárt jelentő Damjanich utcában pedig a VIII. Olvasó és Társalgó Népkör. Szántó Kovács János és társai eljártak e körökbe, alapszabályukban is sok hasonlóság mutatkozik. [27]

A hódmezővásárhelyi Általános Munkás Olvasó Egylet (korábban földmunkás szakegylet) helyi szervezete volt a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak. Ugyanígy működött itt még a Cipész és Csizmadia Szakegylet és az Ács és Kőműves segédek Egylete. A kibontakozó szociáldemokrata szervező munka, a jelentős könyvtár és az aktív egyleti élet eredménye a munkásosztály harci formáinak első helyi alkalmazása. Nem lehet véletlen, hogy egyéb társadalmi és egyházpolitikai indítékok mellett a munkások, földmunkások és szegényparasztok köreinek ellensúlyozására ekkor alakult Vásárhelyen a Katolikus Olvasó Egylet, a Belsőerzsébeti Református Olvasó Egylet és az újjászervezett Szabadelvű kör. [28]

A rendőrségi üldözés és a „megszelídítő” népkönyvtári akció ellenére szórva-nyosan a külterületen (L. fentebb!) és a városban is keletkeztek újabb körök: Újvárosi Olvasókör (1895), Szentesi utcai Olvasókör (1895), Földművelő Munkás Egylet (1897), Első 48-as Olvasó Egylet (1897), Újvárosi Olvasó Egyesület (1899), Első Olvasó Egylet (1900), Rákóczi Olvasókör (1900), és a 48-as Bercsényi Olvasókör (1900). [29]

Hangsúlyoznunk kell itt, hogy az olvasóköri mozgalomban fordulatot az 1890-es években — mind országosan, mind helyben — a földmunkások és szegényparasztok agrárszocialista köreinek megjelenése hozott.

Az Első Olvasó Népkör megalakulása 1869-ben valós társadalmi igényt jelzett. A következő években újabb népkörök, a következő évtizedben pedig csaknem félszáz olvasókör keletkezése igazolja ezt. [30] Az olvasókörök száma és megközelítően ismert taglétszáma érzékelteti azokat az arányokat és méreteket, amelyekben Hódmezővásárhely lakosságának egy része öntevékenyen küzdött társadalmi-politikai és kulturális céljaiért.

Az első országos egyleti statisztikából tudjuk, hogy 1878-ban az I. Olvasó Népkörnek 69 rendes- és 12 tiszteletbeli tagja volt, az Újvárosi II. Olvasó Népkör 12, a III. Olvasó Népkör 98, a IV. Olvasó Népkör pedig 56 tagot számlált. A 62 főnyi átlag alatta maradt mind az országos (122 fő), mind a városok átlagos népkör-létszámának (209 fő). [31]

A fenti adatok összehasonlítása az 1895-ben készített városi tanácsi kimutatással jelzi a létszámemelkedést, amelyből következtethetünk az olvasókörök összlétszámára. [32]

Belterületi olvasókörök létszáma 1878-ban és 1895-ben

I. Olvasó Népkör	81	61
II. Olvasó Népkör	12	50
III. Olvasó Népkör	98	
IV. Olvasó Népkör	56	106
V. Olvasó Népkör		70
VI. Olvasó Népkör		61
VII. Olvasó Népkör		63
VIII. Olvasó és Társalgó Népkör		54
Új Utcai Gazdakör (1883: 60 fő)		54
I. ker. Olvasó Egylet		55
II. ker. Olvasókör		120
VI. ker. Olvasókör		52
Összesen:	247	746

Több adat hiányában csak a II. és IV. Olvasó Népkör nagyobb arányú növekedését állapíthatjuk meg. A táblázat alapján 1895-ben egy körben átlag 68 tag volt. Leszámítva a Kaszinót, a Szabadelvű köröket, a Földműves Ifjak Önképző Egyletét, a Gazdasági Egyletet és a Római Katolikus Olvasókört — a húsz, ún. 48-as jellegű belterületi olvasókör kb. 1360 főt egyesített. Az Első 48-as Olvasó Egylet, mivel a Függetlenségi Párt egyetlen engedélyezett politikai köre volt helyben, bizonyára több száz főt számlált. Az Általános Munkás Olvasó Egyletnek 1894-ben 1700 tagja volt, a Földművelő Munkás Egylet feltehetően szintén magas létszámáról azonban nincs pontos adatunk.

Az egy külterületi körre eső átlag 53 fő. Így az egyletek összlétszáma meghaladhatta az 1100 főt (vö. a következő táblázatot). E felvétel értékeléséhez figyelembe kell vennünk, hogy 1894. április 26-án az egész Alföldre bevezetett kivételes állapot — különösen a város belterületén — fékezőleg hatott az olvasóköri mozgalomra. *Összesítve: 4—5000 fő — nagyrészt földműves és földmunkás — tömörülhetett a XIX. század végén a hódmezővásárhelyi 48-as és agrárszocialista olvasókörökben.* E létszám hatóerejét növelte a tagok jelentős befolyása a kívülállókra, de csökkentette a körök egymástól való elszigeteltsége.

Külterületi olvasókörök létszáma 1895-ben

1. Barackosi Olvasókör	37 fő
2. Gorzszai Olvasókör	52 fő
3. Szórháti Olvasókör	64 fő
4. Mártélyi Olvasókör	52 fő
5. Kutasi Olvasó Egylet	47 fő
6. Földeákszéli Olvasókör	48 fő
7. Pusztakutasi Olvasó Egylet	44 fő
8. Pusztafeketealmi Olvasókör	40 fő
9. Pecercési Olvasó Egylet	80 fő
10. Mártélyfeketealmi Olvasókör	67 fő
11. Külsőerzsébeti Olvasókör	60 fő
12. Belsőerzsébeti Olvasókör	42 fő

Összesen : 633 fő

Az első négy népkör anyagi erejét 1878-ból ismerjük (L. 63. o.). A láthatóan kerekített adatokból megállapíthatjuk, hogy a vásárhelyi körök átlag 174,— Ft-os vagyonukkal jóval szegényebbek voltak az országban (533 Ft) és a városokban működő népköröknél (552 Ft). Ez a „vagyon” berendezésben (bútor, zászló, kép stb.), könyvtárban és valamicske készpénzben testesült meg. A száz forintot alig meghaladó bevételük tagdíjából, alapító- és pártoló tagok anyagi támogatásából, rendezvények jövedelméből származott. Mindez szűkösen fedezte a bérelt helyiség díját és a legszükségesebb berendezések, könyvek árát. [33]

2. Az olvasókörök működéséről

A körök működési rendjét alapszabályuk határozta meg. Megfogalmazták közművelődési és társadalmi-politikai céljukat: a tagokat minél gyakrabban összegyűjteni, hogy „a kölcsönös eszmecsere, és barátságos társalgás, továbbá a hírlapoknak olvasása által szellemi életüket pezsgésben tarthassák, értelmüket, felfogásukat így élesíthessék, s a társadalmi mint országos ügyekbeni jártasságot sajátíthassanak el...” [34]

Az egyletek vezetésében jelentős helyet foglalt el a város csekély számú értelmisége. A radikális felfogású Szamecz András kórházi gondnok mellett Karancsi Dániel református lelkész, Endrey Gyula ügyvéd, tanítók és mások jutottak szóhoz a különböző „tisztviselő szervezetekben”. A III. ker. Olvasókör 1898. évi vezetőségében egy ügyvéd, egy tanító és egy szerkesztő mellett két gazdálkodó volt. Néhány külterületi körnél az a sajátosság figyelhető meg, hogy a vezetés egy-egy „nagy család” kezébe került. [35]

Legtöbb egylet alapszabályba foglalta, hogy „egy lehetőleg díszes és nyilvános helyen kibérel tagjai számára helyiséget, melyet kellően bebútorozva, mint olvasó termet a tagok rendelkezésére bocsájt”. Többszörre valamelyik vezető házában kaptak, béreltek egy szobát, ahol az általában 12 tagú választmány rendszeresen összeült, és a téli hónapokban itt tartották tisztújító vagy rendes közgyűléseiket. Ezeken a közgyűléseken és a hétköznapi vitákban vélemények formálódtak politikai kérdésekben is. A polgármester ellenőrzést és jelentést kérve írta: „biztos tudomásom van arról, hogy [a hivatalos politikai körök mellett] a többi olvasó egyletek is céljuktól eltérőleg inkább mint politikai egyletek működnek”. [36]

A jegyzőkönyvek, pénztárkönyvek és könyvtári nyilvántartások alig kerültek elő eddig, így főleg a helyi sajtó híryanaga alapján alkothatunk képet az olvasókörök tevékenységéről.

A helyi jelentőségű események — pl. közigazgatási választások — fokozták az egyleti életet. Szamecz Andrást, az I. Olvasó Népkör elnökét beválasztották a városi képviselő testületbe. Az ő ismert felszólalásaiból következtethetünk egylete állásfoglalásaira is. 1886 tavaszán az „ideiglenes ártéri kirovások folytán a vásárhelyi fensíki birtokosokra súlyosult elviselhetetlen terhek leszállítását” *indítványozta*. Részletes indoklás után kimondta, „hogy a fensíki birtokosok birtok nélkül maradnak, ha ezek az ideiglenes kirovások még továbbra is érvényben maradnak”. Javaslatát azonban a vita után elvetették. Más alkalommal szót emelt azért, mert egy miniszteri segédfogalmazó röpké látogatása idején és után rendezett díszebéd és vacsora „ugyancsak borsos számláit” közpénzből fizették. 1892-ben a Károlyi-uradalom által elfoglalt területek visszafoglalását követelte. [37]

Szamecz András elnök az országgyűlési képviselő választások idején is tevékeny volt. 1872-ben *javaslatára előbb Kossuth Lajost, majd a pótválasztáson szintén ellenzéki képviselőt választottak*. [38] Vásárhelyen — az alföldi mezővárosokhoz hasonlóan — a vizsgált időszakban (1881 kivételével) mindig függetlenségi képviselőt választottak. A 48-asnépköröket, olvasóköröket a Függetlenségi Párt helyi bázisainak tekinthetjük. Előfordult, hogy azok helyiségeiben tartotta a párt választmányi ülését. [39]

Érdekes választási közjáték volt 1875 nyarán, amikor is *Jókai Mór sikeres kormánypárti programbeszédet tartott* az úJVárosi, susáni, Dáni utcai, Szentesi utcai és Zrínyi utcai olvasókörökben. A könyvei nyomán itt is népszerű „nagy mesemondó” azonban nem a vásárhelyi mandátumot fogadta el, így ismét „Kossuth-párti” képviselője lett a városnak. [40]

1892—1910 között Endrey Gyula ügyvéd képviselte Vásárhelyt a parlamentben. Közvetlenül — az I., IV. és V. Olvasó Népkör tiszteletbeli, ill. vezetőségi tagjaként —, és közvetve a szerkesztésében megjelent Vásárhely és Vidéke c. újságon keresztül befolyásolta a körök politikai életét. Tevékenységében tükröződött a Függetlenségi és 48-as párt jobbrtolódása: a földmunkásokkal szemben elutasító, a kormánnyal szemben opportunista magatartást tanúsított. [41]

A földmunkások Általános Munkás Olvasó Egylete és a többi helyi munkás egylet erejét jelzi az a tény, hogy Rádi Sándor és Mezőfi Vilmos személyében *az 1890-es évek második felében szocialista képviselőjelöltek is felléptek Hódmezővásárhelyen*. [42]

A választások idején megélenkült politikai tevékenységet és a körök mindennapi életét egyaránt jellemezte a 48-as eszmékhez való ragaszkodás, a Kossuth-kultusz. A már idézett 1872. évi választási siker Kossuth nevében — az egyik korai szembe- szegülés a dualizmus rendszerével. A március 15-i ünnepeken egyletében legtöbbször Szamecz András tartott ún. alkalmi beszédet. 1886-ban táviratot küldtek „Kossuth Lajos *kormányzónak* Nápolyba. A hmvásárhelyi tabáni első olvasó népkör március 15-i gyűléséről *díszelnökét, városunk díszpolgárát* örök hála tántoríthatatlan hűség érzelmeivel legszívélyesebben üdvözlö: a kör nevében és megbízásából elnöke Szamecz András.” [43]

Az egyletek megemlékeztek Kossuth Lajos születés- és névnapjairól is. Az ő olvasókörökhöz írt leveleiből sajnos csak egy részletet ismerünk, mert a helyi újság tudatosan „a politikai vonatkozások mellőzésével” közölte azt. Az idézett részlet vidéki városaink gazdasági és közművelődési szerepéről szól. [44]

1848/49 — a következetes folytatás és befejezés helyett — a század végére emlékező és emlékeztető nemzeti ünneppé szelődött; bár a Kossuth halála miatti fájdalom és reményvesztettség az ismert 1894 áprilisi zendülés előzetes mozgósító tényezője volt. [45]

Az olvasókörök életében szerepet játszott a kulturális ismeretterjesztés és a műkedvelő színjátszás, dalárda is. Az ismeretterjesztő előadások jelentőségét fokozta a nagyarányú írástudatlanság. Az őszi-téli estéken a helyi „közügyek terén működő” férfiak közül számosan vállalkoztak arra, „hogy a tudomány, irodalom és művészetek egyik vagy másik ágából ismeretterjesztő felolvasásokkal szórakoztassák és oktassák a közönséget.” [46]

Szamecz András köre — még az 1870-es évek elején — egy színházat kívánt létrehozni „oly berendezéssel, hogy a *színházi életet még a legszegényebb osztály is* 10 kr. belépti díj mellett *megszerezhesse.* [47] Ezek a kezdeményezések azt jelzik, hogy a vásárhelyi egyletek — az időszakos politikai aktivitás mellett — tevékenységükkel megkísérelték átfogni a közművelődés és kulturált szórakozás legfontosabb területeit.

3. Az olvasókörök könyvtáiról

Az egyesületek nagy száma mutatja azt a növekvő művelődési igényt, amelyet a korábban hiányzó, majd 1887-től szűkös keretek között működő hivatalos könyvtári szervezett nem elégíthet ki. Az uralkodó osztályok a társadalmi egyensúlyt a nép tudatlanságban és szegénységben tartásával kívánták biztosítani. A parasztságnak és az agrárproletariátusnak meg kellett vívnia a maga osztályharcát a könyvtárügy terén is, hogy a műveltségben mutatkozó hiányokat „folytonos magánképzés által utánpótolhassa. Az Olvasó Népkör oda fog hatni, hogy tagjai minél több és jelesebb hírlapokat olvashassanak, továbbá, hogy egy jól rendezett könyvtárral rendelkezésük” — olvashatjuk alapszabályukban. [48]

Az egyleti élet egyik legfontosabb része a hírlapolvasás volt. Társadalmi és anyagi helyzetüktől függött, hogy milyen és mennyi újságot rendeltek. Az országos függetlenségi lapok (Magyar Újság, majd Egyetértés, Szabadság mint a nép zászlója stb.) mellett a Hód-Mező-Vásárhely-t, Vásárhelyi Közlöny-t és 1883-tól az ellenzéki beállítottságú Vásárhely és Vidéké-t járták. A földmunkásegyletekben elsősorban a Népszavát és a Földművelőt olvasták. A kevés lap és sok írástudatlan miatt úgy rendelkeztek az alapszabályok, hogy a jelenlevők kérésére „egy értelmes és érthetőleg olvasó tag nagy fennszóval olvassa a legjobb és legújabb hírlapi cikkeket”. A „vélemény eltérések s nézetkülönbségek által felmerült vitáknak helye lehet a körben, azáltal az eszmék tisztázódnak”. [49]

A könyvtár alapításnak és gyarapításnak a következő forrásai voltak: tagdíj, rendezvények bevétele, könyvhasználati díj, egyéni és társulati pénzadomány vagy könyvajándék. [50] Az olvasókörök változatos nagyságú könyvtárat gyűjtöttek. A városi körök állománya általában 100—200 kötet között volt, a tanyaiak viszont gyakran a száz kötetet sem érték el. Sőt könyvtár nélkül is működtek egyletek, jelezvén, hogy a társadalmi-politikai tájékoztató, egyesítő és mozgósító szerep megelőzi a szorosan értelmezett művelődési igényt.

Az állomány megoszlása és minősége függött a könyvkiadástól és a rendeléstől. A XIX. század második felében a „népnek szánt” könyvtermés jórésze vallásos, történelmi jellegű olvasmány, széphistória. Ugyancsak megjelentek a ponyván a „betyártörténetek (Rózsa Sándor és Angyal Bandi) és rémtettek prózában és versben.

elbeszélve”. [51] 1875-ben a Franklin Társulat indított egy értékes Olcsó Könyvtár sorozatot, amelyet a Révai Kiadó követett 1882-ben. Ezekre a többnyire jó és olcsó művekre a helyi újságok felhívták a körök figyelmét, de ma már igen nehéz megállapítani, milyen eredménnyel. [52]

A jelentősebb olvasóköri könyvtárakat nyomtatott katalógusokból ismerhetjük meg. A magyar irodalom maradandó értékeit Petőfi, Arany (Toldi) és Tompa versei, Jókai, Jósika prózája képviselte. Világirodalomból a sok Verne és az egy-két Tolsztoj, Zola mű mellett számos értéktelen fordítás is szerepelt az állományokban. [53]

Az agrárszocialista körök könyvtára már tartalmazta Marx, Engels, Lassale stb. fordítását és a hazai szerzők munkáit. Az uralkodó osztály állami és társadalmi szervezetei a XIX. század végén — az adminisztratív eszközök mellett — „ártalmatlan művekből álló” népkönyvtárak terjesztését szorgalmazták a munkás és szegényparasztok megfélemezésére. A népkönyvtár akció valós célját illusztrálja Hódmezővásárhely polgármesterének egyik irata 1893-ból: egyszerre kért a városba telepíteni egy állandó ezredet és népkönyvtárakat. [54]

A gyakran egy szekrényben elférő könyvtárat a könyvtáros kezelte. Ő vezette a könyv- és kölcsönzési nyilvántartást. Az alapszabály szerint: „A könyvtárnok a társulat könyvei és hírlapjai fölött őrködik, azokat a tagoknak térítvény mellett használatra kiadja, kezeléséről a választmányi és közgyűlésnek felelős.” [55] Sok olvasni szerető mester, földműves vagy tanító végezte ezt a munkát hosszú évekig minden ellenszolgáltatás nélkül.

A könyvtár használatát a választmány által összeállított „Könyvtárszabályok” határozták meg: így a kölcsönzési időt a kiadható kötetek számát, az olvasási időt stb. [56] Kölcsönzés tanyán általában vasárnap volt, városban hétköznap is. A kölcsönzés módjára a körök nem kaptak egységes, szakszerű irányítást. A dátum és a kölcsönző neve mellett a mű szerzőjét és címét többnyire a leltári szám képviselte, vagy csak a kiadott kötetek darabszáma. Az olvasószolgálattal kapcsolatban a legfontosabb még előttünk álló feladat: a forgalom méretének és a forgalmazott művek minőségének megállapítása, elemzése.

A választmányok és könyvtárosok — olykor a helyi újságok lapjain is — sürgettek a tagokat a könyvek visszaadására, mert azok lassan olvastak. Nem sürgette őket a belső borítóra és címlapra írt felhívás sem: „Csak 14 napra kiadható, ezután minden nap egy krajcár fizetendő.” E késedelmi krajcárokat azonban aligha szedték-fizették...

Sok esetben a kis kötetszám, a különböző színvonalú állomány és az olvasás lassúság mellett (ellenére) is értékelnünk kell az olvasókörök könyvtárát, mint a művelődési törekvés fontos lehetőségét, keretét. A parasztság ugyanis — iskolázottság hiányában, nehéz élet és munkakörülményei miatt — sokkal nehezebb és kisebb számban válhatott rendszeres olvasóvá. Ugyanakkor könyvtártörténeti jelentősége az olvasóköröknek, hogy évtizedekig pótolták a közkönyvtárakat, majd előkészítették azok létrehozását.

*

A hódmezővásárhelyi olvasókörök eszmei alapja a 48-asságtól az agrárszocializmusig terjedt. 1848-ban „az akkorig szolga nép magának és birtokának urává tétett”, vállalta a haza védelmét — írta Kossuth. A parasztság viszont az ő személyében látta eredményei biztosítékát, mivel ő formálta politikai követelménnyé kívánásait. Ezek a követelmények nem váltak valóra, a kiegyezés sem hozott számukra megoldást — továbbra is Kossuthtól és a 48-as eszmék megvalósításától remélték

vágyaik beteljesülését. Ez az alapja a Kossuth-kultusznak és a nevében fellépő párt népszerűségének. [57]

Az agrárszocialista egyletek is a maguk jogos örökségének tekintették az 1848-at. Akkor „a nép, a mi apáink ontották vérüket a szabadságért, de ez a szabadság csak a vagyonos osztály szabadalma lett” — mondta Szántó Kovács János 1894. március 15-én. A szegényparasztok és földmunkások felismerték az osztályellentétet, és sorsuk megváltoztatásáért küzdve szükségszerűen fordultak a szocialista tanok felé.

Névmutató a hódmezővásárhelyi olvasókörökről

Jelzések: városi
tanyai
(névváltozat)

Sorszám	Az egyesület neve	Alakult	Engedélyezték
1	<i>Kaszinó Egyesület</i>	1845	1860
2	<i>Első Olvasó Népkör</i> (Tabáni Első (I.) Olvasókör)	1869	1870
3	<i>II. Olvasó Népkör</i> (Újvárosi — —)	1870	1870
4	<i>III. Olvasó Népkör</i>	1871	1871
5	<i>Szabadelvű kör</i> (Deák-kör)	1872	
6	<i>IV. Olvasó Népkör Egyesület</i>	1872	1874
7	<i>Szabadság Olvasó Népkör</i> (Szabadság Olvasókör)	1873	
8	<i>VI. Olvasó Népkör</i>	1879	1879
9	<i>Földmives Ifjak Önképző Egylete</i>	1879	
10	<i>V. Olvasó Népkör</i>	1880	1880
11	<i>VII. Olvasó Népkör</i> (Tarjáni Olvasókör)	1883	1883
12	<i>Első Olvasó Egylet</i>	1883	1883
13	<i>Új Utcai Gazdakör</i>	1883	1883
14	<i>Gazdasági Egylet</i>	1884	
15	Barackosi Olvasókör	1884	1884
16	Gorzsai Olvasókör	1886	1887
17	Szörháti Olvasókör	1887	1887
18	<i>Újvárosi Olvasó Egylet</i>	1889	
19	Mártélyi Olvasókör	1889	1892
20	Kutasi Olvasó Egylet	1889	1889
21	Földeákszéli Olvasókör (Földeákszéli—Balogi —)	1889	1890
22	<i>VI. ker. Olvasókör</i>	1890	
23	Pusztafeketehalmi Olvasókör	1890	1891
24	<i>VIII. Olvasó és Társalgó Népkör</i>	1891	1891
25	<i>II. ker. Olvasókör</i>	1892	1892
26	Pusztakutasi Olvasó Egylet	1892	1893
27	Pecercési Olvasó Egylet	1892	1892
28	Mártélyfeketehalmi Olvasókör	1892	1893
29	Külsőerzsébeti Olvasókör	1892	1893
30	<i>Általános Munkás Olvasó Egylet</i>	1892	—
31	Kútvolcsparti Olvasókör	1893	
32	Belsőerzsébeti Olvasókör	1893	
33	<i>Római Katolikus Olvasó Egylet</i>	1893	1893
34	<i>Szabadelvű Kör</i>	1893	1893
35	Kenyereparti Olvasó Egylet (Kenyereparti Olvasókör)	1894	1894
36	Kopáncsi Olvasó Egyesület (Felsőkopáncsi Olvasó Egylet)	1894	1894

Sorszám	Az egyesület neve	Alakult	Engedélyezték
37	Belsőerzsébeti Református Olvasó Egylet	1894	
38	Újvárosi Olvasókör	1895	
39	Rárósi Gazdálkodók Köre	1895	
40	Kardoskúti Olvasókör	1896	
41	Szentesi utcai Olvasókör	1895	
42	Földművelő Munkás Egylet	1897	1897
	Első 48-as Olvasó Egylet (Függetlenségi Kör)	1897	
44	Mátyáshalmi Olvasókör	1898	1898
45	Csicsatéri Olvasókör	1898	1898
46	Újvárosi Olvasó Egyesület	1899	1899
47	Hatrongyosi Olvasókör	1900	1901
48	Első Olvasó Egylet	1900	
49	Rákóczi Olvasókör	1900	
50	48-as Bercsényi Olvasókör (Bercsényi Kör)	1900	

Megjegyzés: Az 1, 5, 9, 14, 33, 34, számú kört részben a teljesség, részben az ellenmozgalom jelzésére vettem fel a Névmutatóba.

JEGYZETEK

[1] A téma első tágabb horizontú áttekintése KISS JENŐ, Az agrárszocialista olvasókörök történetéből (1867—1914), Magyar Könyvszemle 1959. 180. — Helytörténeti munkák: Orosházáról két régebbi feldolgozás: KÁLMÁN REZSŐ, Az Orosházi Polgári Olvasókör története 1876—1917. Orosháza 1917.; ZATYKÓ ANDRÁS, Az Orosházi Függetlenségi és 48-as Olvasókör 60 éves története 1868—1928. Orosháza 1928. A témát érintő újabb Békés megyei munkák: Orosháza története. Szerk. NAGY GYULA. I. Orosháza 1965. és Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Szerk. KRISTÓ GYULA és SZÉKELY LAJOS. Békéscsaba 1970. Hódmezővásárhelyről: BEZDÁN SÁNDOR, A Hódmezővásárhelyi Első Olvasó Népkör megalakulása (1869) A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Szeged, 1970. és még két egyetemi szakdolgozat: BEZDÁN SÁNDOR, Hódmezővásárhelyi olvasókörök 1867—1914. József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar 1968., HAJDÚ GÉZA, Hódmezővásárhelyi olvasókörök és egyéb közművelődési egyesületek, különös tekintettel könyvtári tevékenységükre, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszék. 1969.

[2] Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Szerk. VARGHA GYULA. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal Hivatalos Statisztikai Közleményei. Bp. 1881. Athenaeum XXI. old. Vö. A Magyar Nyelv Értelmező Szótára V. Bp. 1960. 387.

[3] EÖTVÖS JÓZSEF írta: "Ha van feladat, melynek megoldására az állam minden hatalma elégtelen — az a népnevelés. Oly feladat ez, melyet csak maga a nép oldhat meg. „Társadalmi közreműködést kér, mert „nálunk, hol a népnevelés jelenleg csaknem kizárólag hitfelekezetek kezében van, s onnét” kivenni azt nincs pénze a kormánynak. EÖTVÖS JÓZSEF felhívása népnevelési egyletek alakítására. Bp. 1867. július 3. Idézi KOVÁCS MÁTÉ (szerk.) A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig. Bp. 1970. 120. — A rendőri intézkedésekre már GYÖRGY ALADÁR, Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben Bp. 1886. 329. is utal.

[4] Vö. GULYÁS PÁL, Népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése Bp. 1913. 20. és KÓHALMI BÉLA, A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959. 87. Ezek 57 olvasókört említenek Hmv-en 1869—1900 között. SALLAI ISTVÁN—SEBESTYÉN GÉZA, A könyvtáros kézikönyve szerint a századfordulón „több mint ötven olvasókör volt itt.” Bp. 1957. 33. Hódmezővásárhelyi Levéltár (továbbiakban Hmv-i lt.) polgármesteri elnöki iratok. (3367—1895. sz. alatti kimutatás 36 ilyen jóváhagyott alapszabállyal működő egyesületet ismertet, a többiről egyéb források alapján tudunk.)

[5] ERDEI FERENC—KOVÁCS KÁLMÁN, A mezőgazdaság helyzete és fejlődése Hódmezővásárhelyen. Vásárhelyi Tanulmányok Hmv. 1964. 3. — A földbirtokkal rendelkezők számának csökkenését a Hmv.-i lt. népszámlálási iratok bizonyítják. (Pl. 1858: 4087 fő, 1869: 3655 fő.)

[6] JANKÓ MIKSA, Tanulmányok az Alföld gazdálkodási viszonyairól I. köt. Hódmezővásárhely gazdálkodási viszonyai. Bp. 1906. 3. — Hmv. törvényhatósági jogú várossá az 1873. XIII.

tc.-kel vált. — A Károlyi birtok adóját 1875-ben csökkentették. Vö. SZABÓ ISTVÁN (szerk.) A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914-ig. Tanulmányok II. köt. Bp. 1965. 289.

[7] Hmv-i lt. Törvényhatósági ügyiratok (tov. T. ü.) 5226—1897. és T. ü. 4139—1895. A 30—1000 kat. hold közötti birtokokosok száma 951-ről 893-ra csökkent.

[8] Az iparegyletekre vonatkozóan I. Magyarország egyletei... i. m. 410—12. old. A városban 15 ipari egyesület működött: az ács, asztalos és rostás, cserépedénykészítő, csizmadia, kalapos, kovács, kőműves, lakatos, szűcs, szabó, szűrszabó, takács és a tímár testület; az Iparegylet és az Iparos Ifjak Önképző Egylete — összesen 987 taggal. — Az iparosok számára vö. Hmv-i lt. népszámlálási iratok 1869. és GYÖRGY ALADÁR, Magyarország vidéki városai ipari szempontból. Bp. 1895. (Iparosok Olvasótára I. évf. 10. sz.) 8.

[9] Iskoláztatási adatok az 1874/75. tanévre: Csongrád vármegye. Szerk. CSÍKVÁRI ANTAL. Bp. 1938. Vármegyei szociográfiák I. Hódmezővásárhely (tov. Csvm.) 8.; az 1885/86. tanévre Vá-sárhely és Vidéke (helyi újság, tov. V. és V.) 1886. április 11.; az 1895. évre ORMOS EDE, A szocializ-musról, különös tekintettel a hódmezővásárhelyi munkáskérdésre. Hmv. 1896.

[10] Hmv-i lt. népszámlálási iratok 1869, 1880, és a Magyar Szent Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Harmadik rész. A népesség részletes leírása. Bp. 1907. 650.

[11] Hmv-i lt. T. ü. 3792—1910 (3921—1908). Vö. GULYÁS PÁL, Népkönyvtári címjegyzék Bp. 1910. 24.

[13] Vö. BEZDÁN SÁNDOR, A hmvásárhelyi Első Olvasó Népkör. Tárgyalja Hmv. gazdasági, társadalmi-politikai és kulturális helyzetének néhány vonását a kiegyezés körül; az olvasóköri mozgalom hagyományait és a helyi *Első Olvasó Népkör* megalakulásának körülményeit, kezdeti tevékenységét. — Az alapítási év az alapszabály tanúsága szerint 1869, bár belügyminiszteri jóvá-hagyást csak 1870-ben nyert a kör.

[14] Hmv-i lt. eln. 3367—1895. Kimutatás az 1895-ben működő egyesületekről: *II. Olvasó Népkör* VII. ker. Csomorkányi u. 33., engedélyezték 1870. júl. 10. 4259/12. sz. a. (Az idézett ügyési jelentés Hmv-i lt. T. ü. 263—1870. sz. a.); *III. Olvasó Népkör* II. ker. Bem u. 1., eng. 1871. máj. 27. 12506. sz. a.; *IV. Olvasó Népkör* III. ker. Szentesi u. 67., eng. 1874. ápr. 22. 16016. sz. a. — 1873-ig a megye útján, azután pedig önállóan terjesztette fel a város az alapszabályokat belügy-miniszteri jóváhagyásra. (Hmv-i lt. T. ü. 3752—1892. VIII. 6. Soós János levéltáros jelentése.) — A tized a város közigazgatási egysége volt.

[15] Magyarország egyletei... 410—12. Vö. KISS JENŐ i. m. 180.

[16] Magyarország egyletei... 490—3. L. még Hmv-i lt. eln. 3367—1895.: *VI. Olvasó Népkör* V. ker. Szent István u. 69., eng. 1879. ápr. 30. 6517. sz. a.; *V. Olvasó Népkör* VII. Berkenye u. 1., eng. 1880. máj. 3. 19972. sz. a.

[17] Hmv-i lt. eln. 3367—1895.: *VII. Olvasó Népkör* II. ker. Damjanich u. 25., eng. 1883. jan. 30. 6517. sz. a.; *Első Olvasó Egylet* I. ker. Mihály u. 11., eng. 1883. júl. 25. 44339. sz. a.; *Új utcai Gazdakör* VII. ker. Bajza u. 6., eng. 1883. jún. 24. 27542. sz. a.

[18] Hmv. közigazgatási tagolása 1890-ben változott: öt tized helyett nyolc kerület lett. Vö. Hód-Mező-Vásárhely (helyi újság, tov. HMV.) 1890. november 16. sz. és Hód-Mező-Vásárhely város belterületének új házszámozása Hmv. 1891. (A Hmv-i lt.-ban.)

[19] Hmv-i lt. eln. 3367—1895. — MATLEKOVITS SÁNDOR (szerk.) Magyarország közgazda-sági és közművelődési állapota éreves fennállásakor... I. köt. Bp. 1897. 491. szerint 1882-ben alakult a Gazdasági Egylet, amelynek 1894-ben 561 tagja volt.

[20] HMV. 1879. február 16-án közölte a Földműves Ifjak Önképző Egylete alapítási felhívá-sát, de az csak december 21-én alakult meg. Programja gazdasági és ismeretterjesztő előadásokat hirdetett, és szépirodalmi, gazdasági lapok járatását. Pártoló tag évente 1 Ft-tól felfelé fizetett, rendes tag havi 20 krajcárt. Belépti díj 50 kr.

[21] A tanyák korábbi időleges lakottságára vö. SZABÓ ISTVÁN, Agrártörténeti tanulmányok. Bp. 1960. 206—7. — A külterületi lakosság számára I. Hmv-i lt. népszámlálási iratok 1869. 1890-ben. 4365 tanyában 20 250 fő élt. Hód-Mező-Vásárhely város ismertetése Hmv. 1891. 7. és 11.

[22] KÓHALMI BÉLA i. m. 91.

[23] Hmv-i lt. T. ü. 924—1885. — A *Barackosi Olvasókör* a Fehértó-parton, Pusztá (tov. P.)-291, majd 173. sz. a. működött, eng. 1884. ápr. 1. 19972. sz. a. Hmv-i lt. eln. 3367—1895.

[24] V. és V. 1886. január 28. és HMV. 1890. szeptember 7. Hírek. — Keletkezési adatok a Hmv-i lt. eln. 3367—1895. és uo. T. ü. 3752/148—1892. sz. a.: *Gorzai Olvasókör* Gorzsa 328., majd Gorzsa tanya 598. sz. a., eng. 1887. márc. 27. 19789/VII.; *Kutasi Olvasó Egylet* Tanya (tov. T.)-1186., eng. 1889. ápr. 14. 24.828/VII. sz. a. (Pontosabb adat hiányában a legkorábbi híradás alap-ján tettük alapítási évét 1886-ra. L. előző jegyzet V. és V.); *Szörháti Olvasókör* T. 1487., eng. 1887. nov. 21. 75.756/VII. sz. a., alapszabálya sokszorosítatlan. (Özv. KOVÁCS IMRÉNÉ — 87 éves, Hmv. Bajnok u. 7. — elmondta, hogy ez a kör a keresztútnál volt szélmalom mellett működött. Érdekes, és talán nem véletlen a korábbi egyetlen gazdasági és „információs” gyűlekezési pontul szolgáló-

szélmalom és olvasókör szomszédsága.) *Mártélyi Olvasókör* T. 2525., eng. 1892. márc. 13. 19.370/VII. 10. sz. a.; *Földeákészeli Olvasókör* T. 85., eng. 1890. ápr. 27. 28.407/V. 10. sz. a.

[25] Hmv-i lt. T. ü. 3752/148/—1892. *Pusztafeketehalmi Olvasó Egyesület* P. 1228., eng. 1891. máj. 29. 38.979.; — Hmv. lt. eln. 3367—1895.: *Pusztakutasi Olvasó Egylet* P. 903., eng. 1893. febr. 23., 15.055/V. 10.; *Peceer ési Olvasó Egylet* P. 257., eng. 1892. máj. 2. 32.862/V. 10. sz. a.; *Mártély-feketehalmi Olvasókör* T. 2360., eng. 1893. ápr. 5. 27.639/V. 10. sz. a.; *Külsőerzsébeti Olvasókör* T. 595., eng. 1893. máj. 7. 37.247/V. 10. sz. a.; *Belsőerzsébeti Olvasókör* T. 323., (Alapszabálya 1895-ben megerősítetlen.); *Kenyereparti Olvasó Egylet* eng. 1894. dec. 14. 100.779/V. b. — *Kopáncsi Olvasó Egylet* alapszabályai Hmv. 1895. Lévai Ny. (Csongrád megyei Könyvtár Helytörténeti Gyűjtemény.) — A fentieket vö. Csvm. i. m. 43.

[26] Csvm. 43. Az *Újvárosi Olvasó Egylet* helyisége VIII. ker. Síp u. 18. sz. a. volt. — Hmv-i lt. eln. 3367—1895.: VI. ker. *Olvasókör* Dáni u. 62., majd 37., eng. 1890. febr. 18. 11.946/V. 10.; VIII. *Olvasó és Társalgó Népkör* III. ker. Damjanich u. 65., eng. 1891. febr. 18. 12.002/V. 10. sz. a.

[27] uo. II. ker. *Olvasókör* Malom u. 26., eng. 1892. ápr. 27. 31.558/V. 10., 1895-ben 120 tagja volt. — A helyi földmunkás olvasó egyleteket részletesen egy még kéziratban levő dolgozatunkban tárgyaljuk. A témát érinti SIMON PÉTER, A századforduló földmunkás és szegényparaszti mozgalmi 1891—1907 Bp. 1953. Szikra. 58. PÖLÖSKEI FERENC—SZAKÁCS KÁLMÁN (szerk.) Földmunkás és szegényparaszti-mozgalmak Magyarországon 1848—1948 I. köt. Bp. 1962. 201—18. FARKAS JÓZSEF, Agrárszocialista mozgalmak 1890—1907 Szeged 1968., NAGY DEZSŐ, Szántó Kovács János Bp. 1969. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Füzetei 1.

[28] Hmv-i lt. 3367—1895. *Cipész és Csizmadia Szakegylet* VII. ker. Kállai u., eng. 1892. aug. 24. 64.701. sz. a., 1895-ben 29 tagja volt. *Ács és kőműves segédek szakegylete* IV. ker. Szegfü u. 12., eng. 1893. ápr. 4., eng. 27.167/V. IV. sz. a., 1895-ben 59 tagja volt. — Hmv-i lt. eln. 3036—1895.: *Római Katolikus Olvasó Egylet* eng. 1893. aug. 7. 66.480 sz. a.

[29] Hmv-i lt. T. ü. 1824—1946. *Újvárosi Olvasókör* Visszhang u. 11., eng. 1895. 107.193. sz. a.; *Újvárosi Olvasó Egyesület* eng. 1899. ápr. 3. 62.019. sz. a.

[30] Hmv-i lt. eln. 1174—1899. A főispáni jelentés — a levéltári alapszabály gyűjtemény alapján 36 olvasókört és 2 politikai egyletet (*Szabadelői kör*, *Első 48-as Olvasó Egylet*) tart számon. — A HMV. az 1893. december 21-i számában sokallta köröket: „Városunk egyesületekben oly gazdag, hogy közönséges elmével alig lehetne már felállítható új egyesületet kitalálni.

[31] Magyarország egyletei... i. m. 410—12. és 524. Itt jegyezzük meg, hogy az olvasóköröknek csaknem kizárólag felnőtt férfi tagjai voltak.

[32] Hmv-i lt. eln. 3367—1895. Kimutatás az olvasókörök alakulási évéről, engedélyezéséről és taglétszámáról. Mint már utaltunk rá, hiányos.

[33] Magyarország egyletei... i. m. 410—12. és 524. Az *Első Olvasó Népkör* alapszabálya szerint a beiratkozási díj 50 krajcár, az évi tagdíj pedig 3 Ft volt. A statisztikai kimutatásban már 1 Ft szerepel tagdíjként.

[34] A Hmv-i lt. különgyűjteményében található számos bel- és külterületi egyletalapszabályában olvashatunk hasonló célkitűzésről.

[35] A III. ker. *Olvasókörre* I. HMV. 1898. január 16. Hírek. — A *Kenyereparti Olvasó Egylet* elnöke 1895-ben Hős Nagy Kálmán, alelnöke Hős Nagy Albert volt. (Hmv-i lt. eln. 2077—1895.) A *Kopáncsi Olvasó Egylet* tiszteletbeli elnöke Kovács József, elnöke Kovács János, alelnöke Kovács Ferenc, jegyzője Kovács Lajos, pénztárosa Koncz Pál, könyvtárosa Kiss Péter, ellenőre Kiss Imre volt 1898-ban. (HMV. 1898. január 13. Hírek.)

[36] Hmv-i lt. eln. 1174—1899. március 6. Polgármesteri jelentés. A politikai egyleteket I. a 30. jegyzetben.

[37] A Szamecz-interpellációk forrása rendre: V. és V. 1886. március 25., V. és V. 1886. április 22. és HMV. 1892. október 23. Tudósítások a Törvényhatósági Bizottság közgyűléséről. — A városi képviselő testületbe 1872-től a virilisek (legtöbb adót fizetők) és a választottak kerültek fele-fele arányban. Választójoggal a két éve helyben lakó adófizetők rendelkeztek. (Vö. VÖRÖS KÁROLY, A polgári kori magyar törvényhatósági közigazgatás Bp. 1956. 10.) Vásárhelyen 1872-ben 8364 választó 14 választókerületben 100 képviselőt és 14 póttagot választott. (HMV. 1872. május 5. és június 16.)

[38] KELETI KÁROLY, Hazánk népe Pest. 1871. 436. és 440. Magyarország városai között Hmv-re ill. a hmv-i képviselőre jutott a legtöbb lakos (49.153 fő és a legtöbb választó (3918 fő). — Az 1872. évi képviselő választáson „a mintegy 5000-nyi választásra jogosultak közül ... csak 2003 iratkozott be előlegezen, s ezek közül is 409 felém ment a szavazásnak.” Ezt azért sérelmezi a lap, mert a választáson a Szamecz-katonáknak gúnyolt ellenzékiek voltak a hangadók. HMV. 1872. július 7. Kossuth Lajos a képviselőnk!

[39] V. és V. 1884. február 21. Hírek. A helybeli függetlenségi párt végrehajtó bizottsága választmányi ülését a lakható VI. Olvasókörben tartotta.

[40] HMV. 1875.

[41] Népszava 1894. január 26. Korhadtt állapotok. Endrey Gyula elutasította a hatóság túlkapások miatt hozzáforduló munkásegyleti tagokat. — Parlamenti felszólalásaira vö. DOLMÁNYOS ISTVÁN, A magyar parlamenti ellenzék történetéből Bp. 1963. 75., 132. és 185. — Endrey több tiszteletbeli tagságát, elnökségét — vagy pl. alelnökségét az Első Olvasó Népkörben, ahol addig tag sem volt, — talán annak a praktikus szempontnak is köszönhette, hogy lapját (V. és V.) így díjmentesen kapta meg a kör. L. V. és V. 1883. január 25. és 1884. február 14.

[42] Csvm. i. m. 17—22.

[43] V. és V. 1883. március 22. és 1886. március 18. Ugyanekkor az egyház is szót kapott ezeken az ünnepségeken: a III. Olvasó Népkörben Karancsi Dániel ref. lelkész, a IV.-ben pedig egy plébános szónokolt.

[44] V. és V. 1883. május 31. Kossuth megköszönte az olvasókörnek és Szamecz András elnöknek a 80. születésnapjára küldött ezüst serleget. — V. és V. 1883. augusztus 29. A susáni V. olvasókör Lajos napra küldött köszöntő táviratot, „kívánván, hogy a magyarok istene a magyar nemzet dicsőségére még sokáig boldogul éltesse.” — V. és V. 1885. november 25. Kossuth levele a IV. Olvasókörhöz. (Kelt 1885. november 5.)

[45] Hmv. 1890. október 5. Az aradi vértanúk mellszobrának leleplezésére utazó hmv-i küldöttségben volt Szamecz András is. Ő egyébként az 1848/49-es Honvédegyületet is elnökként képviselte ott. — Az aradi 13-ról való megemlékezést 1896-ban a írta le a helyi lap július 30-án Petőfi halálának 50. évfordulóját az összes olvasókör megünnepelte. (Hmv-i lt. Historiadomus)

[46] Hmv. 1890. október 12. Rendezzünk Felolvasásokat! — A helyi újságok hírt adtak az ismeretterjesztő előadásokról (V. és V. 1885. február 5.: Dr. Bakay Lajos orvos a tabáni első Olvasókörben tartott „népies felolvasást a kenyérről.”), és panaszkodtak, ha ezek” az óhajtott érdeklődést nélkülözték.” (Hmv. 1890. január 5.)

[47] Hmv. 1873. április 13. Hírek.

[48] Az olvasókörök könyvtáráról külön tanulmányt készítettünk, ezért itt csak néhány kérdést érintünk. A könyvtáralapításra vonatkozó idézet csaknem minden egyleti alapszabályban szöszterint így szerepelt. — A város „könyvszegénységére” utal GYÖRGY ALADÁR: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben 576.: A törvényhatósági joggal bíró városok közül csupán négyben — köztük Hmv-en — nem érte el a könyvek száma az országos átlagot.

[49] Hódmezővásárhelyi VII. Olvasó Népkör alapszabálya Hmv. 1897.

[50] A helyi újságokban a választmányok számtalan meghívást tettek közzé a könyvtár javára rendezett táncvigalmakra és társas vacsorákra. — A Szórháti Olvasó Egylet alapszabálya (Hmv. 1894.) I krajeár könyvhasználati díjat írt elő kötetenként. — A III. Olvasó Népkör 1895. januári közgyűlésén a II. ker. Malom utcai Kútbizottságtól 68 Ft 71 kr. alapítványt kapott. (Hódmezővásárhelyi c. újság 1895. február 7. Hírek.)

[51] Vö. SZABÓ ISTVÁN, A parasztság Magyarországon ... i. m. II. 561.

[52] Az Olcsó Könyvtári akcióra vö. RADICS JÓZSEF, Fejezetek a magyar „népkönyvtár” történetéből. Népművelési Értesítő. 1970. 2. sz. 176. — Ezzel kapcsolatban a helyi újságok ajánló hírei: Hmv. 1884. március 4., V. és V. 1884. március 6. és V. és V. 1885. április 2. számokban.

[53] Vö. a Csongrád megyei Könyvtár helytörténeti gyűjteményében található katalógusokkal.

[54] Vö. NAGY DEZSŐ, Egy földmunkás egylet könyvtára. Magyar Könyvszemle. 1961. és PAPP IVÁNNÉ: Adalékok az alföldi olvasókörök és népkönyvtárak történetéhez 1890—1914. OSZK. Évkönyve. 1957. Bp. 1959. — A polgármesteri kérelemre 1. Évi jelentés (1893) a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamarai Egylet közgazdasági viszonyairól. Szeged. 1894. 32.

[55] Hódmezővásárhelyi VII. Olvasó Népkör alapszabályai. Hmv. 1897.

[56] A hódmezővásárhelyi Újvárosi Olvasó Egylet könyvtárjegyzéke és igazoló könyvecskéje belső borítóján. (Csongrád megyei Könyvtár i. helyen.)

[57] Kossuth Lajos levele Hódmezővásárhelyhez 1885. szeptember 5-én. Hmv-i lt. különgyűjtemény. — A Kossuth-kultuszra 1. ERDEI FERENC, Futóhomok. A Duna—Tisza köze. Bp. 1957. 143—4.

ЧИТАТЕЛЬСКИЕ КРУЖКИ В Г. ХОДМЕЗЬВАШАРХЕЙ (1869—1900)

III. Бездан

В вводной части автор подчёркивает значение деятельности читательских кружков в классовой борьбе и просвещении крестьянства. После краткого обзора читательского движения работа даёт схематическую картину экономической, общественной жизни г. Ходмезёвашархей; исследуя и представляя объективную основу распространения читательских кружков — дифференциацию крестьянства и его просветительские стремления.

Первый Читательский Народный Кругок в г. Ходмезёвашархей образовался в 1869 году. В последующие годы были созданы новые народные кружки. С 1884 года образовалась значительная хуторская сеть читательских кружков в Ходмезёвашархее. Количество кружков, находящихся на хуторах, до 1900 года было 21. Среднее число читателей на один кругок внутри города 68 человек (— здесь количество кружков 33), на хуторах 53 человек. Так всего 4—5000 человек — большинство их земледельцы и землекопы — объединиться в конце 19. века в Ходмезёвашархейских типа „партии 48. года“ и аграрно-социалистических читательских кружках.

Политическая деятельность читательских кружков была оживлённой особенно во время местных и парламентских выборов. Эти кружки можно было считать базами независимой партии и в этом городе, подобно другим альфельдским аграрным городам. За одним исключением (1881) в парламент посылались представители этой партии.

О библиотеке читательских кружков, — ввиду отсутствия современного каталога, — мы могли узнать лишь на основе позднейших данных. Помимо замечательных произведений венгерской литературы, благодаря издательской политике того времени, эти библиотеки в 100—200 томов, содержали многочисленные неценные книги.

Читательские кружки считали своим подлинным наследством идеи освободительной войны 1848—49 гг. и буржуазной революции. Однако, батраки и землекопы, осознавая классовые противоречия и борясь за изменение своей жизни, закономерно обратились в конце 19. века к социалистическим учениям.

LESEKREISE IN HÓDMEZŐVÁSÁRHELY (1869—1900)

von S. Bezdán

In der Einleitung des Artikels begründet der Autor die Wichtigkeit der Lesekreise im Klassenkampf und in der Bildung des Bauerntums. Nach dem kurzen Überblick der Lesebewegung gibt die Abhandlung ein skizzenhaftes Bild über das wirtschaftliche und gesellschaftliche Leben von Hódmezővásárhely, sie erforscht und zeigt den objektiven Grund der Verbreitung der Lesekreise: die Differenzierung des Bauerntums und seine Bildungsbestrebungen.

Der Erste Lesevolksverein von Hódmezővásárhely ist im J. 1869 gegründet worden. In den folgenden Jahren entstanden neue Volksvereine. Von 1884 bildete sich ein bedeutendes Gehöftnetz von Lesekreisen heraus. Die Zahl der vorörtlichen Vereine bis 1900 war 21. Der Durchschnittsstand der Kreise im inneren Gebiet war 68 Personen (die Zahl der Vereine ist hier 33), in der Vorstadt 53 Personen. So konnten sich summiert 4—5000 Personen — grossenteils Feldbauern und Landarbeiter — am Ende des 19. Jahrhunderts in den 48-er und den agrarsozialistischen Lesekreisen in Hódmezővásárhely zusammenschliessen.

Die politische Tätigkeit der Lesekreise war besonders zur Zeit der lokalen administrativen Abgeordnetenwahlen und der Parlamentswahlen rege. Diese Vereine sind als Basissen der Unabhängigkeitspartei auch in dieser Stadt zu betrachten, ähnlich wie die Marktflöcken in der Tiefebene. Mit einer Ausnahme (1881) schickten sie Deputierten dieser Partei ins Parlament.

Über die Bibliotheken der Lesekreise — mangels zeitgenössischer Verzeichnisse — können wir uns grossenteils auf Grund später registrierter Angaben informieren. Neben hervorragenden Werken der ungarischen Literatur haben diese höchstens 100—200 Bände zählenden Bibliotheken — infolge der Verlagspolitik — auch zahlreiche wertlose Bücher enthalten.

Die Lesekreise haben die Ideen des Freiheitskampfes von 1848—49 und die der Bürgerlichen Revolution für ihre rechtmässige Erbschaft gehalten. Doch die Armbauern und die Landarbeiter wandten sich notwendigerweise am Ende des 19. Jahrhunderts, für die Veränderung ihres Schicksals kämpfend — nachdem sie die Klassenantagonismen erkannt haben — in Richtung der sozialistischen Lehren.